

Культура киммерийцев отождествляется с катакомбной культурой среднего бронзового века, и скифов — с поздней срубной культурой. Предполагаемое продвижение скифов на запад сопоставляется в статье с преданием Геродота о приходе скифов из глубин Азии в степное Причерноморье и вытеснении ими с этой территории киммерийцев. Последние овладевают Малой Азией, но изгоняются оттуда лидийцами и возвращаются на свою первоначальную территорию, в Прикубанье, где оставляют памятники второй четверти VI в. до н. э. — келермесские и другие большие курганы скифской культуры. В Прикубанье от киммерийцев ведут свое начало синды, с которыми, очевидно, общностью происхождения связаны Спартокиды — правители античного Боспора.

М. І. ГЛАДКИХ

До методики типолого-статистичного аналізу палеолітичного кам'яного інвентаря

Метод типолого-статистичного аналізу палеолітичного кам'яного інвентаря був запропонований в 30-ті роки Г. А. Бонч-Осмоловським та В. О. Городцовим¹. Однак науковці не відразу прийняли його. Лише після вдалого використання цього методу Ф. Бордом та М. Бургоном на французьких матеріалах він почав застосовуватись радянськими дослідниками — спершу для пам'яток раннього, а потім і пізнього палеоліту². Це стало базою для детального вивчення історичного процесу, дало змогу виділити техніко-типологічні варіанти і типи мустьєрських пам'яток Руської рівнини, загострило проблему визначення культур у пізньому палеоліті³. Тепер цей метод широко використовують, але цінність висновків від його застосування зменшується через відсутність єдиної класифікації палеолітичних виробів.

При зіставленні окремих палеолітичних пам'яток знахідки з певною близькістю типолого-статистичних показників вважаються одним культурним явищем. Звичайно, в таких випадках ці пам'ятки відносять до однієї культури, бо поки що немає чітких критеріїв того, які саме особливості кам'яного інвентаря відносити до ознак культури, а які до більших культурних об'єднань (областей, зон). Коли дослідник бачить певні відмінності в кам'яному інвентарі, то такі пам'ятки розглядає як різні культурні явища. Але досвід показує, що немає двох палеолітичних па-

¹ Г. А. Бонч-Осмоловский. К вопросу об эволюции древнепалеолитических индустрий.— Человк, 1928, № 2—4, стор. 147—186; В. А. Городцов. Тимоповская палеолитическая стоянка. Результаты раскопок в 1933 г.— Труды Института антропологии, этнографии и археологии АН СССР, вып. 3. М.— Л., 1935.

² В. П. Любим. К вопросу о методике изучения нижнепалеолитических каменных орудий.— МИА, № 131. М., 1965, стор. 7—75.

³ В. Н. Гладкий. Различные типы каменной индустрии в мустье Русской равнины и Крыма и их место в раннем палеолите СССР.— VII Международный конгресс доисториков и протоисториков. Доклады и сообщения археологов СССР. М., 1966, стор. 14—17; М. Д. Гвоздовер. О культурной принадлежности позднепалеолитических памятников Нижнего Дона.— ВА, вып. 27, 1967, стор. 82—101; Г. В. Григорьев. Большая Аккаржа и ее место среди позднепалеолитических памятников юга СССР.— КСИА, вып. 111. М., 1967, стор. 86—90; Л. В. Грехова. Тимоповские стоянки и их место в позднем палеолите Русской равнины. М., 1970, стор. 11—14; М. І. Гладких. Різні прояви пізньопалеолітичної культури в середньому Подніпров'ї.— УІЖ, 1970, № 10, стор. 99—102.

м'яток, інвентар яких був би тотожним. Тому постає питання — як уникнути штучного роздібнення палеолітичних культур? Цікаві дані з цього приводу дають матеріали розкопок Добранічівського пізньопалеолітичного поселення⁴.

Для поселення характерна чітка відокремленість господарсько-побутових комплексів. Повністю розкрито вже чотири таких комплекси, які складаються з залишків довгочасних жител, господарських ям, зовнішніх вогнищ та виробничих центрів. Решта території поселення вільна від культурних залишків, тобто в даному випадку наявні «чисті» колекції кам'яного інвентаря, які належать окремим господарсько-побутовим комплексам однієї пам'ятки. Повними колекціями зараз представлені два комплекси: перший (розкопки 1953 р.) та другий (розкопки 1967 р.). Показово, що кам'яний інвентар і цих колекцій різняться між собою.

Дані для зіставлень взяті з таблиці, що додається до тексту. На основі даних таблиці проаналізовано наявність в комплексі окремих категорій виробів та питома вага кожної категорії всередині свого класифікаційного ступеня*. Виявляється, що кількісні відмінності в деяких випадках сягатимуть 35%. Тому здається доцільним не враховувати незначні відмінності, а розглядати тільки ті з них, які перевищують 10%. Крім того, беруться до уваги деякі специфічні ознаки оформлення виробів, що не відображені в таблиці.

Мешканці обох комплексів застосовували близьку техніку розщеплення кременю. Вони намагались максимально використати нуклеус та одержати з нього якомога більше якісних заготовок. Питома вага пластин з загальної кількості відходів виробництва становить в середньому 45%. В однаковій мірі використовувався прийом фасетування ударних площадок нуклеусів. В середньому 26% ударних площадок має різного роду підправки. Близьке співвідношення одноплощадкових та двоплощадкових нуклеусів. Водночас всередині кожного з цих типів нуклеусів досить помітні відмінності між комплексами. Серед одноплощадкових нуклеусів провідне місце в першому комплексі займають призматичні, яких тут на 27% більше, ніж в другому комплексі, де переважають конічні нуклеуси. Крім того, основа деяких з них специфічно загострена за допомогою сколів, спрямованих знизу вгору, що іноді нагадує різцеві сколи. Жоден з конічних нуклеусів першого комплексу подібної обробки не має. Серед двоплощадкових зразків другого комплексу значну роль відіграють нуклеуси з перпендикулярним сколюванням, яких на 12,1% більше, ніж в першому. А серед двоплощадкових екземплярів, що мають зустрічне сколювання, в першому комплексі більшої ваги набувають нуклеуси з суміжними робочими поверхнями. Різниця порівняно з другим комплексом — 10,7%.

Незважаючи на ці відмінності в техніці розщеплення кременю, заготовельний матеріал в обох комплексах однаковий. Тобто мешканці поселення дещо різними шляхами досягали єдиної мети — заготовки певного виду. Так, при виготовленні різців і скребоків — провідних груп знарядь — використовувались переважно пластини та пластинчасті відщепи (в середньому 85% кількості заготовок у групі скребоків та 92,4% — в групі різців). Третина пластин має паралельні краї та правильне огранення. Близько 60% однолезових знарядь — з обламами основами.

⁴ И. Г. Шовкопляс. Исследования Добраничевской стоянки.— Археологические открытия 1970 года. М., 1971, стор. 229—230.

* Процент підраховується тільки в тих випадках, коли абсолютна кількість виробів в серії становить не менше десяти, за винятком нуклеусів з опуклою робочою поверхнею другого комплексу (дев'ять виробів).

В галузі техніки вторинної обробки та типології відмінності спостерігаються по таких показниках. Серед виробів першого комплексу є певні категорії знарядь, яких нема в другому. Це проколки, пилки, пластини прямокутної форми з притупленим краєм, скребачки ародні, прямолезові та шишуваті, подвійні скобелі. Ці категорії знарядь не є провідними і для першого комплексу, де питома вага кожної з них становить не більше як 1,5% загальної кількості виробів.

Більш чисельні категорії знарядь мають значні відмінності в питомій вазі. Так, у першому комплексі комбінованих знарядь — скребків-різців більше, ніж у другому.

Для групи скребачок першого комплексу характерна менша питома вага опуклолезових виробів, яких на 10,8% менше, ніж у другому.

Чіткіші відмінності спостерігаються в групі різців. При оформленні бокових різців мешканці першого комплексу з допомогою ретуші частіше робили кінець знаряддя опуклим і, навпаки, мешканці другого комплексу віддавали перевагу виробам зі скошеним кінцем. Різниця в питомій вазі в першому і другому випадку становить 15%. Крім того, в другому комплексі ретуш, яка формувала кінець бокових різців, частіше опускалась на край заготовки. Таких екземплярів тут на 18,3% більше, ніж в першому.

Подібні відмінності в оформленні кінця заготовки спостерігаються і на вістрях з асиметричним лезом. В першому комплексі вістря з опуклоретушним кінцем становлять більш як 60% серед загальної їх кількості, а в другому — 30%. І навпаки, зразків зі скошеним кінцем в першому комплексі — 34,7, а в другому — 70%. Різниця, таким чином, становить 30—35%.

Але в основному крем'яний інвентар двох названих комплексів схожий. Середнє значення підрахованих за методом Д. Брейнерда та В. Робінсона⁵ індексів спорідненості між комплексами Добранічівського поселення для нуклеусів та провідних груп знарядь (скребачок, різців, пластинок з затупленим краєм та вістрів) становить 174%.

Колекція кам'яного інвентаря цього поселення в цілому є конкретним виразом певного культурного явища пізнього палеоліту. В її складі колекції окремих господарсько-побутових комплексів виявляються відносно самостійними, але повноцінними частинами, кожна з яких достатньо повно відображає своєрідність всієї колекції загалом. Тому типолого-статистичне зіставлення інвентаря двох комплексів можна вважати адекватним зіставленню двох відокремлених однокультурних пам'яток.

У результаті одержані такі висновки:

1. Однокультурні та одночасні колекції кам'яного інвентаря можуть дещо різнитись між собою в техніці та типології.

2. Наведені конкретні дані є деякою мірою показником можливих відмінностей між комплексами, що належать до однієї культури. Остаточно така міра встановлюється після серії подібних зіставлень.

3. До з'ясування конкретної міри відмінностей між однокультурними комплексами слід обережно користуватись статистичними даними для підтвердження однокультурності чи різнокультурності пам'яток. Водночас необхідно приділити велику увагу пагромадженню конкретних статистичних даних про подібність та відмінності між різними колекціями кам'яного інвентаря.

⁵ В. Б. Ковалевская, И. Б. Погожев, А. П. Погожева (Кусурганшева). Количественные методы оценки степени близости памятников по процентному содержанию массового материала.— СА, № 3, 1970, стор. 26—39.

Співвідношення основних категорій кам'яного інвентаря господарсько-побутових комплексів Добранічівського поселення

Категорії	Комплекси (кількість у %)		
	I	II	Разом
Невикористана сировина	2/0,1	9/0,4	11/0,2
Знаряддя	547/13,9	290/14,4	837/13,9
Скрібки	106/19,3	59/20,3	165/19,7
Однолезові	86/81,1	46/77,9	132/80
Опуклолезові	62/72,1	38/82,6	100/75,8
прості	49	32	81
з ретушшо по одному краю	9	3	12
з ретушшо по двох краях	4	3	7
Опуклолезові скошені	12/14	8/17,4	20/15,1
прості	12	5	17
з ретушшо по одному краю		2	2
з ретушшо по двох краях		1	1
Арочні	5/5,8		5/3,8
прості	5		5
Прямолезові	5/5,8		5/3,8
прості	3		3
з ретушшо по одному краю	1		1
з ретушшо по двох краях	1		1
Шипуваті	2/2,3		2/1,5
прості	2		2
Дволезові	15/14,2	8/13,6	23/14
прості	10	5	15
з ретушшо по одному краю	4	3	7
з ретушшо по двох краях	1		1
Циркулярні	2/1,9	3/5,1	5/3
округлі	1	3	4
овальні	1		1
Атипові	3/2,8	2/3,4	5/3
Уламки скрібків	2/0,4	5/1,7	7/0,8
Скрібокподібні знаряддя	15/2,7	2/0,7	17/2
Різці	123/22,5	59/20,3	182/21,7
Однолезові	96/78,1	47/79,7	143/78,6
Бокові	65/67,7	28/59,6	93/65
з пряморетушним кінцем	4	2	6
з косоретушним кінцем	11	6	17
з косоретушним кінцем та при- тупленою спишкою	7	6	13
з опуклоретушним кінцем	20	4	24
з опуклоретушним кінцем та притупленою спишкою	13	6	19
з виімкою на кінці	13	6	19
з необробленим кінцем	1	2	3
Серединні	11/11,5	9/19,1	20/14
фасеточні	4	7	11
ретушно-фасеточні	7	2	9
Кутові	8/8,3	1/2,2	9/6,3
фасеточні	8	1	9
На куту зламаной пластини	12/12,5	9/19,1	21/14,7
однокрайові	10	8	18
двокрайові	2	1	3
Дволезові	24/19,5	12/20,3	36/19,8
Багатолезові	3/2,4		3/1,6
Уламки різців	15/2,7	4/1,4	19/2,3
Різцеподібні знаряддя	14/2,6		14/1,7
Скрібки-різці	18/3,3	3/1,1	21/2,5
Різці-вістря	1/0,2		1/0,1
Вістря	23/4,2	10/3,4	33/3,9
з опуклоретушним кінцем	13/56,5	3/30	16/48,5
з опуклоретушним кінцем та притупленою спишкою	1/4,3		1/3
з косоретушним кінцем	7/30,4	7/70	14/42,5

Категорії	Комплекси (кількість у %)		
	I	II	Разом
з косоретушним кінцем та притупленою спинкою	1/4,3		1/3
природно углове з підправкою прямого краю	1/4,3		1/3
Клинки-наконечники	2/0,4	3/1,1	5/0,6
Одноконечні з обламанною основою	1	1	2
Одноконечні з природною основою		2	2
Двоконечні	1		1
Пластинки з притупленим краєм	34/6,2	15/5,2	49/5,9
Прості	29/85,3	15/100	44/89,8
З ретушшю по одному краю	23	15	38
з спинки	21	14	35
з черевця	1		1
переміжна	1	1	2
З ретушшю по двох краях	6		6
з спинки	1		1
протилежна	3		3
переміжна	2		2
З заокругленою основою	2/5,9		2/4,1
З ретушшю по одному краю	2		2
з спинки	1		1
з черевця	1		1
Прямокутні	3/8,8		3/6,1
З ретушшю по одному краю	2		2
з спинки	2		2
З ретушшю по двох краях	1		1
з спинки	1		1
Проколки	4/0,7		4/0,5
Одножальні	4		4
На пластині	4		4
ретушовані з спинки	2		2
з протилежною ретушшю	2		2
Скобелі	35/6,4	5/1,7	40/4,8
Однолезові	31	5	36
На відщепі	8	1	9
ретушовані з спинки	7	1	8
ретушовані з черевця	1		1
На краю пластини	17	4	21
ретушовані з спинки	11	2	13
ретушовані з черевця	5	2	7
переміжна ретуш	1		1
На кінці пластини	6		6
ретушовані з спинки	5		5
ретушовані з черевця	1		1
Дволезові	3		3
на краях пластини	3		3
Багатолезові	1		1
на краях та кінцях пластини	1		1
Пилки	8/1,5		8/1
На краю пластини	3		3
ретушовані з спинки	3		3
На двох краях пластини	5		5
переміжна ретуш	5		5
Уламки оброблені	1/0,2		1/0,1
Відщепи оброблені	7/1,3	34/11,7	41/4,9
Пластини оброблені	49/8,9	32/11	81/9,7
Реберчасті сколи оброблені	1/0,2		1/0,1
Відщепи зі слідами використання	7/1,3	6/2,1	13/1,6
Пластини зі слідами використання	74/13,5	51/17,6	125/14,9
Відбивачі	7/1,3	2/0,7	9/1,1
Ретушери	1/0,2		1/0,1
Відходи виробництва	3441/86	1716/85,2	5157/85,9

Категорії	Комплекси (кількість у %)		
	I	II	Разом
Уламки	129/3,8	85/5,0	214/4,2
Нуклеоподібні уламки	37/1	25/1,4	62/1,2
Облупні	4/0,1	3/0,2	7/0,1
Одноплосинні нуклеуси	31/35,3	13/36,1	44/35,5
З опуклою робочою поверхнею	21/67,7	9/69,2	30/68,2
призматичні	15	4	19
конічні	6	5	11
З сплющеною робочою поверхнею	4/12,9	3/23,1	7/15,9
підпрямокутні	3	3	6
підтрикутні			
Витягнуті	6/19,4	1/7,7	7/15,9
підклиновидні	1	1	2
з робочою поверхнею на вузькій			
грані скола	5		5
Двоплосинні нуклеуси	57/64,7	23/63,9	80/64,5
Зустрічне сколювання	54/94,7	19/82,6	73/91,2
однобічні	30	11	41
з суміжними робочими поверх-			
нями	20	5	25
двобічні	3	3	6
з робочою поверхнею на вузькій			
грані скола	1		1
Перпендикулярне сколювання	3/5,3	4/17,4	7/8,8
ударна площина та робоча по-			
верхня не зв'язані між собою	2	2	4
робоча поверхня служить вто-			
ринною ударною площиною	1	2	3
Уламки нуклеусів	2/0,1		2/0,1
Поздовжні сколи з нуклеусів	36/1	7/0,4	43/0,8
Поперечні сколи з нуклеусів	26/0,8	16/0,9	42/0,8
Реберчасті сколи	176/5,1	79/4,6	255/4,9
З фасетованою однією гранню	118	54	172
З фасетованими двома гранями	58	25	83
Відщепи та лусочки	1222/35,5	739/43,1	1961/38
Первинні	163	200	363
Вторинні	1059	539	1598
Пластини	1667/48,4	710/41,4	2377/46,1
Первинні	82	48	130
Вторинні	1585	662	2247
правильні	294	161	455
трикутні	51	35	86
лавролистні	8	5	13
неправильні	1232	461	1693
Різцеві відщепи	54/1,6	16/0,9	70/1,4
Первинні	27	5	32
Вторинні	27	11	38
Разом	3990/100	2015/100	6005/100

м. и. гладких

**К методике
типолого-статистического анализа
палеолитического каменного инвентаря**

Резюме

В последние годы среди палеолитоведов наметилась тенденция широкого внедрения типолого-статистического метода анализа каменного инвентаря. Это обстоятельство объясняется перспективностью использования данного метода для определения культурной принадлежности палеолитических памятников. При сопоставлении отдельных

памятников одни из них, имеющие определенное сходство типолого-статистических показателей каменного инвентаря, обычно относят к одной культуре, а другие, отличающиеся по этим показателям, — к разным культурам. Однако опыт показывает, что нет двух палеолитических памятников с тождественным каменным инвентарем. Поэтому возникает необходимость определения меры различий, допустимых между однокультурными комплексами.

В предлагаемой работе сопоставляется каменный инвентарь обособленных хозяйственно-бытовых комплексов Добраничевского поселения, исследуемого И. Г. Шовкоплясом. Сопоставление таких комплексов можно считать до некоторой степени равнозначным сопоставлению двух обособленных однокультурных поселений, что открывает возможности для поиска объективных критериев определения культурной принадлежности палеолитических памятников.

А. О. ЩЕПИНСКИЙ

Антропоморфні стели Північного Причорномор'я

Останнім часом у південноукраїнських степах знайдено чималу кількість антропоморфних стел III — початку II тисячоліття до н. е.¹, що становлять значний інтерес для історії Північного Причорномор'я. І хоч у радянській і зарубіжній літературі цим пам'яткам присвячено ряд досліджень, в їх історії залишається ще багато спірних і нерозв'язаних питань.

Так, зокрема, неясно, для чого призначалися і кого зображували ці найстародавніші у Східній Європі монументальні статуї. Одні дослідники вбачають у них надмогильні пам'ятники, які височіли у степу і на яких схематично передані риси померлих родичів — вождів, жерців². Інші вважають їх ідолами, богамиша поховань, які спочатку перебували у святилищах, біля жертovníків³.

Цікавий матеріал дали розкопки 1969 р., коли неподалік с. Ближне-Бойового поблизу Феодосії були вивчені два кургани. У першому, заввишки до 1 м, основне поховання містилось у дерев'яному ящику під кам'яною спорудою. Датуються воно не пізніше початку II тисячоліття і належить до кемі-обинської культури. Інші поховання впускні — пізньоскіфські (?), половецьке, а також недатоване.

У другому кургані виявлено вісім поховань. Основне (№ 7) містилося у груповій ямі в центрі кургану і за обрядом могло належати до ямної або кемі-обинської культури. Датуються воно енеолітичним часом. Це поховання пов'язане із спорудженням первинного насипу кургану заввишки 0,5 м.

¹ А. А. Щепинский. Новая антропоморфная стела эпохи бронзы в Крыму. — СА, № 2, 1958, стор. 143—148; Л. П. Латишева. Новая антропоморфная стела эпохи бронзы. — Праці Одеського державного університету, т. 149, вип. 7, стор. 152—156; Г. Д. Златковская. К вопросу об этно-культурных связях племен южнорусских степей и Балканского полуострова в эпоху бронзы. — СЭ, 1963, № 1, стор. 73—88; А. А. Häusler. Antropomorphe Stelen des Eneolithikums im nordpontischen. — Kaum. WZ, Bd. XV, № 1, стор. 29—73; А. А. Формозов. О древнейших антропоморфных стелах Северного Причерноморья. — СЭ, 1965, № 6, стор. 177—181.

² А. А. Формозов. Памятники первобытного искусства. М., 1966, стор. 98; його ж. Очерки по первобытному искусству. М., 1969, стор. 187—188.

³ Г. Чайлд. У истоков европейской цивилизации. М., 1952, стор. 408 та сл.; А. Häusler. Вказ. праця, стор. 51; В. Канарке. Археологический музей в Констанце, 1967, стор. 21; Г. Тончева. Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езеро, Варненского. — Известия на народния музей Варна, т. III (XVIII), 1967, стор. 3—18. Цієї ж точки зору дотримуються Д. Я. Телегін і деякі інші українські археологи.